

FRANZO KAFKOS KŪRYBOS RECEPCIJA LIETUVOJE (1939–1989)

Jadvyga Bajarūnienė

Vilniaus universiteto Vokiečių filologijos katedros profesorė

Žymus modernistinės prozos kūrėjas Franzas Kafka (1883–1924) yra pasiekęs tokią didžiulę pomirtinę šlovę, kad aprėpti jo kūrybos recepciją darosi vis sudėtingiau. Kiekvienoje epochoje (pradedant nuo trečiojo XX a. dešimtmečio), kiekvienos literatūrologų kartos ji naujai perskaitoma ir pervertinama, vyksta nuolatinės diskusijos dėl tinkamų metodų, leidžiančių kuo adekvačiau suvokti meninį šio rašytojo pasaulį. Kafkos prozos hermetizmas, tekstų „priešinimasis“ aiškesnei prasmei, įtampa dėl kuriamo „tarsi-realybės“ efekto ir absurdiškų fantastinių vaizdinių bei kiti naratyvo ypatumai steigia įvairiausias interpretacijos galimybes.

Pirmasis Kafkos kūrinys lietuvių kalba pasirodė 1939 metais, tai yra pačioje Lietuvos nepriklausomybės pabaigoje. Žurnalas „Naujoji Romuva“ išspausdino apsakymą „Atmestas prašymas“ (vokiškas pavadinimas „Die Abweisung“ sugalvotas Maxo Brodo)¹, kartu tai buvo vienintelis nepriklausomos Lietuvos pe-

riodikoje pasirodęs austrų rašytojo tekstas. Tiesa, leidėjus apkaltinti vėluojant vargu ar galima – Kafkos apie 1920 m. parašytą apsakymą Brodas išleido tik 1936 metais. Apsakymo veiksmas vyksta tolimoje neįvardytoje šalyje (pagal detales ją galima identifikuoti su Kinijos imperija; kiniškų motyvų Kafkos kūryboje yra ir daugiau), aprašomo miestelio gyventojai kenčia biurokratų savivalę ir tironiją. Kai miestelio piliečių delegacija ryžtasi kreiptis į vyriausiąjį mokesčių rinkėją su prašymu skirti finansinę paramą sudegusiam kvartalui atstatyti, šis prašymas atmetamas, kaip iki šiol buvo atmetami ir visi kiti prašymai. Keisčiausia, kad gyventojai su tokia padėtimi yra ne tik susitaikę, bet ši atmetimo situacija jiems tampa gyvybiškai svarbia. Tokią paradoksalią įžvalgą galima sieti su savita Kafkos nusižeminimo (vok. *Demut*) filosofija².

Redakcijos komentare lietuvių skaitytojui dar nepažįstamas turėjęs būti autorius apibūdinamas tokiais žodžiais: „Kafka – vienas žymiausių paskutinio meto vokiečių

¹ Tokį pat pavadinimą („Die Abweisung“, liet. „Atstūmimas“, žr. Franz Kafka, *Pasakojimai*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, 30, vertė Teodoras Četrauskas) turi ir apie 1906 m. parašyta Kafkos parabolė, išspausdinta (dar be pavadinimo) 1908 m. žurnale „Hyperion“, o vėliau įtraukta į 1913 m. išėjusį trumpų pasakojimų ciklą „Betrachtung“ (liet. „Apmąstymai“ arba „Stebėjimas“).

² Viename savo aforizmų Kafka rašo, kad visiškas ir nuolatinis nusižeminimas lemias „stipriausią santykį su aplinkiniu žmogumi“. Žr. Franz Kafka, *Das erzählerische Werk. Erzählungen, Aphorismen, Brief an den Vater*, Band 1, Berlin: Rütten & Loening, 1988, 385.

rašytojų ir kovotojų už humanizmą ir žmogaus laisvę.³ Akivaizdu, kad toks, nors ir neklaidingas apibūdinimas neišreiškia nei šio rašytojo tematikos, nei poetikos ypatumų, nei jo specifinio žvilgsnio į tikrovę. Kokios konkrečios priežastys paskatino žurnalo „Naujoji Romuva“ redakciją ar vertėją pasirinkti būtent šį apsakymą, belieka spėlioti. Nors paaiškinimą rasti gal ir būtų galima. Paskutinėje apsakymo pastaripoje kalbama apie jaunus žmones, kurie tokia vergiška padėtimi pradeda reikšti tylų nepasitenkinimą, net nenujaudami, kokių pasekmių gali turėti bundanti maišto dvasia. Žinant, kad „Naujoji Romuva“ savo priederme manė esant „drumsti valdžios ramybę“⁴, šio Kafkos apsakymo pasirinkimas neatrodo atsitiktinis ar bent jau atitiko idėjinę leidinio koncepciją.

Sovietinė okupacija ilgam užkirto kelią Kafkos kūrybai plisti Lietuvoje. Penkiasdešimt metų trukusiu sovietiniu laikotarpiu Kafkos recepcija Lietuvoje mažai kuo skyrėsi nuo šio rašytojo kūrybos sklaidos (būtų tiksliau sakyti „antisklaidos“) kitose socialistinio bloko šalyse.

Šeštuolika septintuoju XX a. dešimtmečiais literatūros istorijose ar kritikų atsiliepimuose Kafkos pavardė paprastai minima tarp „dekadentinės literatūros“ atstovų. Antai kai kurių lietuvių prozininkų mėginimus „sekti naujausias modernistines Vakarų Europos literatūros kryptis, mėgdžioti tokius modernistus, kaip M. Prustas, D. Džoisas, F. Kafka“ *Lietuvių literatūros*

istorijos vienas iš autorių Vincas Galinis vertina kaip negatyvią tendenciją⁵.

Apsisikaite, literatūros vertę suvokiantys, tačiau dėl savo oficialių išipareigojimų socialistinės ideologijos sistemai moderniuosius Vakarų rašytojus smerkę to meto literatūros kritikai bei aukšti partiniai veikėjai buvo priversti elgtis dviveidiškai. Tokios ambivalentiškos laikysenos pavyzdys galėtų būti Antanas Venclova (1906–1971). Pripažindamas, pavyzdžiui, Kafkos ir Marcelio Prousto talentą, jis kartu laikė savo pareigą parodyti iš jų kūrybos sklindantį pavojų socialistinei sąmonei. Savo kalboje, pasakyoje LTSR Rašytojų sąjungos atvirame partiniame susirinkime (1963.II.28), Venclova stengėsi savo kolegas atbaidyti nuo šių autorių: „Taip, draugai, buvo ir Proustas, ir Kafka – du didelio talento nelaimingi kapitalistinės visuomenės menininkai, ligos ir kitų sąlygų pasmerkti vienumai, knaisiojimuisi savyje. Taip, jie, nugalėdami savo ligą, vienišumą, tragišką izoliaciją nuo visuomenės, didelėmis pastangomis sukūrė savo kūrinus. Tačiau tragiškų išimčių negalima paversti taisykle.“⁶ Iš tiesų paradoksalu, kad – bent iš pirmo žvilgsnio – apolitiško turinio Kafkos kūryba atrodė kelianti tokį didelį pavojų totalitarinės sistemos stabilumui.

Kita vertus, lietuvių, ypač akademinis, jaunimas, siekęs susipažinti su tuomet neoficialiai kursuojančių Vakarų autorių, iš jų ir Kafkos, kūriniais, kartu tyliai manifestavo ir savo opozicines nuostatas⁷. Kaf-

³ Franzas Kafka, „Atmestas prašymas“, *Naujoji Romuva*, 1939, 21–22, 461–463. [Komentaras – 461].

⁴ Albertas Ruzgas, „Naujoji Romuva“ – žurnalas, suvokęs priedermę drumsti valdžios ramybę“, <http://www.lrytas.lt/-/12282871281226816303-naujoji-romuva-%C5%BEurnalas-suvok%C4%99s-priederm%C4%99-drumsti-vald%C5%BEios-ramyb%C4%99.htm>.

⁵ *Lietuvių literatūros istorija III*, 2 dalis, Vilnius: Mintis, 1965, 621.

⁶ Cit. pagal: Donata Mitaitė, *Tomas Venclova. Biografijos ir kūrybos ženklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, 23.

⁷ Žr. Elena Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, 89.

kos kūryba veikė ir disidentinio judėjimo Lietuvoje dvasią. Tomui Venclovai šeštojo dešimtmečio pabaigoje septintuoju dešimtmečiu Kafka buvo vienas iš svarbiausių autorių⁸. 1963–1973 m. Venclova Vilniaus universitete dėstė apžvalginį XX a. Vakarų literatūros kursą⁹. Šalia Anatole'io France'o, Romaino Rollando, Prousto, Jameso Joyce'o, Herberto Wellso, Thomo Manno ir kitų kanoninių Vakarų Europos ir Amerikos rašytojų Venclova skyrė paskaitą ir Kafkos kūrybai. Lygindamas Joyce'ą ir Kafką (akcentuota taip pat biografinė paralelė – šie rašytojai gimė miestuose, Dubline ir Prahėje, kuriuose kryžiovai skirtingos kultūros), lektorius pažymėjo, kad abu kūrėjai literatūroje padarė perversmą, tačiau tas poveikis vertintinas skirtingai – airių rašytojas padarė techninį perversmą, o išeivis iš Bohemijos sostinės – pasaulėžiūrinį. Venclovos nuomone, Kafka pralenkė tokius vokiečių kūrėjus, kaip antai Johanną Wolfgangą Goethe, Rainerį Maria Rilke'ę, Th. Manną. Turėdamas omenyje Kafkos (Brodui skirtą) prašymą po mirties sunaikinti jo rankraščius, Venclova nepraleido progos kandžiai pažymėti, kad „mūsų šalis vienintelė, kuri ilgą laiką „vykdė“ Kafkos testamentą“¹⁰. Pažymėtina, kad tokios mintys Vilniaus universiteto auditorijoje buvo skleidžiamos Prahos pavasario išvakarėse ir neišvengiamai darė mažesnę ar didesnę įtaką ideologinėms to meto akademinės bendruomenės nuostatoms.

Kafkos kūrybos recepcijos pradžią sovietinio laikotarpio Lietuvoje ženklina vė-

⁸ Mitaitė, *ten pat*, 32.

⁹ Straipsnio autorė Tomo Venclovos paskaitų Vilniaus universitete klausėsi pagal 1967 m. pavasario semestro programą

¹⁰ Tomo Venclovos paskaitų konspektai (iš asmeninio straipsnio autorės archyvo).

lyvojo apsakymo „Bado meistras“ („Ein Hungerkünstler“)¹¹ vertimas, išspausdintas 1965 m. spalio 30 d. savaitraščio „Literatūra ir menas“ numeryje¹². Trumpame redakcijos komentare Kafka apibūdinamas kaip rašytojas, kuris „daugiausia fiksavo ligistus, tamsius išgyvenimus, beviltiškas vidines būsenas, pilnas neaiškios baimės, temdžiusias nelinksmą jo gyvenimą <...>“¹³. Kartu skaitytojui paaiškinama, kad Kafka, būdamas „beviltiškumo, juodo vienišumo skelbėjas“, ne viename kūrinyje „atspindėjo kai kuriuos objektyvius savo gyvenimo laiko procesus ir reiškinius, kai kuriuos esminius jo gyventos tikrovės konfliktus“¹⁴. Pažymėtina, kad Kafka dėl savo „beviltiškumo“ nėra smerkiamas, atvirkščiai, naudojant atitinkamą retoriką, siekiama iškelti tokius jo kūrybos bruožus, kuriais galėtų būti nusakoma kad ir socialistinio realizmo literatūra.

Kafkos „Bado meistras“, kalbantis apie gilią menininko krizę ir nuolatinę frustraciją, apie meno beprasmiškumą, antra vertus, įteigiantis būtinybę siekti, tegu ir absurdiškais būdais (tai yra badavimu, fiziniu išsekimu), tobulumo¹⁵, iš tiesų ga-

¹¹ Šį apsakymą Kafka sukūrė 1922 m., tais pačiais metais jis buvo išspausdintas žurnale „Neue Rundschau“. Vėliau apsakymas buvo įtrauktas į to paties pavadinimo rinkinį, išėjusį 1924 m., jau po rašytojo mirties.

¹² Apsakymo vertėju nurodytas A. Antanaitis, nors tikroji pavardė – Juozas Aputis. Tekstas iliustruotas Algimanto Švažo raizininiais. Šis vertimas vėliau taip pat įtrauktas į „Pasaulinės literatūros bibliotekos“ serijoje pasirodžiusią rinktinę Franz Kafka, *Procesas. Pilis. Novelės*, Vilnius: Vaga, 1994, 1995. Naujai į lietuvių kalbą šį apsakymą (pavadinimu „Badautojas“) išvertė Četruskas. Žr.: Franz Kafka, *Pasakojimai*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, 2009.

¹³ Francas Kafka, „Bado meistras“, *Literatūra ir menas*, 1965 m. spalio 30 d., 6. (Redakcijos komentaras)

¹⁴ *Ten pat*.

¹⁵ Michael Müller, „Ein Hungerkünstler“, *Franz Kafka. Romane und Erzählungen*, Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1994, 299–300.

lėjo atliepti gūdų sovietmetį išgyvenusių lietuvių menininkų aspiracijas. Neįprastai atrodyti turėjo ir kafkiškoji bado motyvo traktuotė – badas čia rodomas ne kaip socialinis reiškinys, o perkeliamas į metafizinį lygmenį.

Septintojo dešimtmečio Lietuvos kultūriniam ir literatūrologiniam diskurse informacija apie Kafkos kūrybą bei asmenybę vis dar tebuvo minimali ir sporadiško pobūdžio. Prie šio rašytojo recepcijos užuomazgų prisidėjo kultūros ir meno žurnalas „Nemunas“, savo puslapiuose išspausdinęs fragmentą iš Kafkos romano *Amerika*¹⁶ ir Algimanto Bučio komentarus Prahėje išleistiems Kafkos laiškam Milenai¹⁷. Prieš ištrauką „Oklahomos teatras“ (iš romano *Amerika*) įdėtoje trumpoje įžangoje apie autorių taikliai apibūdinama rašytojo kuriamo meninio pasaulio savitumas, žmogaus koncepcija. Kaip teigiamas momentas pažymėtina tai, kad šiame straipsnyje išvengta tendencingų ar neigiamų Kafkos kūrybos aiškinimų. Skaitytojas informuojamas, kaip įvairiai ši rašytoją interpretuoja skirtingų literatūros kritikos srovių atstovai – nelygu metodui ar ideologinėms nuostatoms Kafka esą laikomas griežčiausiu dekadentu, egzistencialistu, humanišku visuomeninės tiesos ieškotoju. Taip lietuvių skaitytojas buvo

¹⁶ Francas Kafka, „Oklahomos teatras. Romano „Amerika“ fragmentas“, *Nemunas*, 1968, 5, 40–44. Išvertė Leonas Petravičius. Pirmasis Kafkos romanas, kurį autorius rašė 1911–1914 m., anksčiau buvo labiau žinomas kaip *Amerika* (pavadinimą parinko Brodas, išleistas 1927 m.). Vėliau, remiantis įrašais Kafkos dienoraščiuose, įtvirtintas pavadinimas „Der Verschollene“. Visas romano tekstas lietuvių kalba išėjo 1997 m.: Franz Kafka, *Pražuvėlis (Amerika)*, Vilnius: Vaga, Vertė Četrauskas.

¹⁷ Algimantas Bučys. „Meilė Milenai“, *Nemunas* 4, 1969, 40–41.

nukreipiamas į diferencijuotą požiūrį į šio prieštarinai vertinamo rašytojo kūrybos pasaulį.

Tiesa, paties romano interpretacija yra, ypač šiandienos požiūriu, gana vienusė. Pasitelkiant Brodo liudijimus teigiama, kad romanas esąs vienas iš šviesiausių ir optimistiškiausių Kafkos kūrinių: „Po begalinių kankinančių situacijų bei įvykių lyg per stebuklą išsipildo jo [herojaus Karlo Rosmano – J. B.] karčios svajonės, jis sugeba įveikti absurdiškas, priešiškas jėgas, besikėsiančias į jo žmoniškąjį orumą.“¹⁸ Atvira Kafkos romano pabaiga (kūrinys liko nebaigtas) tiek tyrėjus, tiek skaitytojus verčia ieškoti atsakymo, koks buvo tolesnis jaunojo herojaus likimas. Veiksmo finalą galima aiškinti dvejopai: Oklahomos gamtos teatras Karlui Rosmanui reiškia išsipildymą (meno sritis kaip amerikietiško racionalumo ir pragmatizmo priešprieša) ir, atvirksčiai, kelionė į Oklahomos kraštą aiškintina kaip mirties preliudija. Remiantis 1915 m. rugsėjo 30 d. įrašu Kafkos dienoraštyje (esą Karlo Rosmano laukiantis panašus likimas kaip ir romano *Procesas* herojaus Jozefo K.)¹⁹ įtikinamesnė yra tragiškos baigties versija. O pats Oklahomos teatras naujesnėje kritikoje (Peter André Alt, Oliver Jahraus, Thomas Anz) interpretuojamas neigiamoje šviesoje – jis esąs tik kitas modernizuoto, anoniminio didmiesčio gyvenimo pavidas, čia viešpatauja beprotiškas judėjimas

¹⁸ *Nemunas*, 1968, 40. (Redakcijos komentaras)

¹⁹ „Rosmanas ir K., nekaltasis ir kaltasis, galop abu vienodai nubausti mirti, nekaltėsnis – lengva ranka, jis greičiau pašalintas, negu nužudytas.“ (Franz Kafka, *Dienoraščiai. 1910–1923*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, 333. Vertė Četrauskas.)

ir reklama. Oklahomos teatras atsiskleidžia pagaliau ir kaip teismo metafora²⁰.

Įdomu ar paradoksalu, kad artimesnę pažintį su Kafkos biografija ir asmenybe lietuvių skaitytojas galėjo pradėti iš karto nuo vieno iš emociingiausių ir dramatiškiausių rašytojo gyvenimo tarpsnių – jo meilės ir laišku Milenai Jesenskai istorijos. Pažymėtina, kad ši vykusį, emociingo, pakylėto tono publikacija laisva nuo bet kokių ideologinių Kafkos kūrybos vertinimų, o susitelkia ties asmeninėmis, intymiomis rašytojo gyvenimo problemomis ir kartu paaiškina jo meilės sampratą. Tikroji, idealizmo ir maksimalizmo paženklinta meilė Kafkai buvo neįgyvendinamas dalykas. Straipsnio autorius pažymi, kad Kafka, patyręs savo giliausią, aštriausią gyvenimo meilę, praturtino epistoliarinę pasaulio literatūrą „reto grožio ir išminties meilės laiškais“²¹.

Aštuntuoju praėjusio amžiaus dešimtmečiu austrų rašytojo kūrybos sklaidą turėjo stabdyti tam tikri ideologiniai veiksniai, bendras naujoms meno ir literatūrologijos kryptims nepalankus Lietuvos kultūrinio gyvenimo klimatas. Kaip pažymi kritikė Elena Baliutytė, sugriežtinti ideologinė politiką valdžią privertė 1972-ųjų pavasario įvykiai Kaune, todėl visas aštuntasis dešimtmetis išsiskyrė regresyvumu (beje, ir Čekijoje, Kafkos gimtinėje)²². Vis dėlto taip pat vieno iš reikšmingiausių Kafkos tekstų – novelės „Nuosprendis“ („Das Urteil“, 1912) vertimas buvo svarbus faktas²³.

„Nuosprendis“ rodo Kafkos brandžios kūrybos pradžią, o jame plėtojamas ir neįprastai pavaizduotas tėvo ir sūnaus konfliktas lietuvių skaitytojui leido susidaryti bent pirminį vaizdą apie vieną iš kertinių austrų rašytojo kūrybos problemų.

Antologijos *Vargšas muzikantas* pabaigoje pateikiamoje trumpoje rašytojo charakteristikoje neišvengta sociologizavimo, tokių epitetų, kaip antai „kapitalistinis“ ar „buržuazinis“. Kaip pagrindinė Kafkos kūrybos tema įvardijama „mažojo žmogaus vienišumas ir bejėgiškumas kapitalistiniame pasaulyje, jo konfliktai su bedvase, biurokratijos ir automatizmo valdoma visuomenė. Taip pat pažymima, kad Kafkos proza, „kupina pesimizmo ir rezignacijos, turėjo didelės įtakos moderniajai XX a. buržuazinio pasaulio literatūrai“²⁴.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pasirodžiusiame *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* 5 tome Kafkos kūrybos bruožai (realistinė stilistika, dalykiška, tiksli kalba, siurrealistinė fantazija, daugiaprasmiš mitiškumas) nusakomi gana tiksliai, tačiau ji pateikiama pirmiausiai kaip „kapitalistinio“ pasaulio atspindys: „Absurdiškais siužetais, košmariškais vizijomis atskleidžiamas „mažojo žmogaus“ bejėgiškumas kapit.[alistinių] santykių, biurokratinio faš.[istinio] tipo režimo sąlygomis.“²⁵ Kartu matyti, kokia skurdi dar buvo šio rašytojo kūrybos recepcija aštuntojo dešimtmečio pabaigos Lietuvoje.

²⁰ Žr. Manfred Engel / Bernd Auerochs (Hrsg.), *Kafka-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart-Weimar: J. B. Metzler, 2010, 184.

²¹ Bučys, *ten pat*, 41.

²² Baliutytė, *ten pat*, 104–105.

²³ Francas Kafka, „Nuosprendis“, *Vargšas muzikantas. Austrų novelės*, Vilnius: Vaga, 1977, 157–167. Vertė Adomas Druktenis. Vėliau novelė buvo spausdinta „Pa-

saulinės literatūros bibliotekos“ serijoje pasirodžiusioje rinktinėje *Franz Kafka, Procesas. Pilis. Novelės*, Vilnius: Vaga, 1994, 1995. Novelę į lietuvių kalbą (taip pat pavadinimu „Nuosprendis“) išvertė ir Eugenijus Striaukas. Žr. Francas Kafka, *Pataisos kolonijoje. Apsakymai*, Kaunas: Europa, 1994, 32–43.

²⁴ *Vargšas muzikantas. Austrų novelės*, 251.

²⁵ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, 5, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1979, 171.

Kafkos kūrybos sklaida Lietuvoje devintajame dešimtmetyje, palyginti su aptartu ankstesniu laikotarpiu, labai pagyvėjo. Dėmesį austrų rašytojo kūriniais, kaip ir visai modernistinei Vakarų literatūrai, skatino ir, ypač nuo dešimtmečio vidurio, Lietuvoje prasidėjusi visuotinė liberalizacija.

1981 metais žurnalas „Metai“ išspausdino apsakymo „Pataisos darbų kolonijoje“ („In der Strafkolonie“, 1919) vieno iš garsiausių šio autoriaus kūrinių, vertimą į lietuvių kalbą²⁶. Tais pačiais metais pagaliau pasirodė ir romano *Procesas* („Der Prozeß“, buvo rašomas 1914–1915, Brodo išleistas 1925) lietuviškas vertimas²⁷. Reikia konstatuoti, kad lietuviškasis romano leidimas stipriai vėlavo. *Proceso* rezonansas būtų buvęs, kaip galima manyti, kur kas stipresnis, jei jis būtų pasirodęs nors dešimtmečiu anksčiau, ką jau kalbėti apie dar ankstesnį laiką. Kafkos romane plėtojama teismo metafora skaitytojui neišvengiamai turėjo asocijuotis su sovietinio saugumo metodais. Literatūros kritikas Efimas Etkindas viename savo straipsnių mini faktą, kad komunistinėje Rusijoje „samizdate“ anonimiškai išleistas *Procesas* intelektualų buvo palaikytas rusų rašytojo disidentų kūriniu²⁸.

²⁶ Francas Kafka, „Pataisos darbų kolonijoje“, *Pergalė*, 1981, 10, vertė Četrauskas. Vėliau šis apsakymas buvo spausdinamas „Pasaulinės literatūros bibliotekos“ serijoje pasirodžiusioje rinktinėje *Franz Kafka, Procesas. Pilis. Novelės*, Vilnius: Vaga, 1994, 1995. Apsakymą į lietuvių kalbą išvertė taip pat Striaukas. Plg.: Francas Kafka, *Pataisos kolonijoje. Apsakymai*, Kaunas: Europa, 1994, 3–31.

²⁷ Francas Kafka, *Procesas*, Vilnius: Vaga, 1981. Vertė Antanas Gailius. Šis romanas išleistas dar penkis kartus (1994, 1995, 2004, 2005, 2011).

²⁸ Efim Etkind „Kafka in sowjetischer Sicht“, *Franz Kafka: Themen und Probleme*, hrsg. von Claude David, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1980, 229–237.

Tas faktas, kad *Procesas* lietuviškai gerokai vėlavo, ypač krenta į akis lyginant su vertimais į kitas buvusio socialistinio bloko šalių kalbas. Anksčiausiai, t. y. 1936 metais, *Procesas* pasirodė tuo metu dar laisvoje Lenkijoje (išvertė rašytojas Bruno Schulzas, kurio paties kūrybos dvasia artima Kafkos meniniam pasauliui). Rusų kalba šis Kafkos romanas išėjo 1965 metais, estų – 1966 metais. Buvusios Austrijos–Vengrijos monarchijos šalių kalbomis – čekų ir vengrų – atitinkamai 1958 ir 1966 metais²⁹.

Kafkos romanas *Procesas* yra vienas iš svarbiausių ir įtakingiausių XX amžiaus literatūros kūrinių. Jis įtaigiai reflektuoja individo santykį su klastingomis, anonimišomis išorinio pasaulio jėgomis, atskleidžia žmogaus baimę, vienvėgį, pasmerkumą, bergždžias pastangas išsilaisvinti iš mistinio teismo pinklių, suvokti tiesą ir pasiekti teisingumą.

Praėjusio amžiaus devintasis dešimtmetis Lietuvos istorijoje buvo ypatingas, nes jau brendo Sąjūdis, vėliau išjudinęs tautą iš dvasinio ir politinio sąstingio. Reikia pripažinti, kad Kafkos reiškinys veikė ne tik estetiškai, bet ir – ypač prisimenant 1963 metais Čekijoje vykusią konferenciją, politiškai. Pažvelkime, kaip į Kafkos *Procesą* reagavo šio istorinio dešimtmečio pradžioje rašę lietuvių autoriai.

Vertėjas, germanistas Antanas Gailius *Procesą* lydinčiame, informatyviame pabaigos žodyje bene pirmą kartą lietuvių kalba išsamiau pristato romano autorių ir jo kūrybą. Skaitytoją supažindinęs su (to

²⁹ Žr. Maria Luise Caputo-Mayr / Julius M. Herz, Franz Kafka. *Eine kommentierte Bibliographie der Sekundärliteratur 1955 bis 1980*, Bern und Stuttgart: Francke Verlag, 1982.

meto) pagrindinėmis Kafkos kūrybos interpretacijos kryptimis (teologine, egzistencialistine, biografine, psichoanalitine), vertėjas reiškia nuomonę, kad, norint paaiškinti šio rašytojo kūrinius, vieno metodo nepakanka, į Kafką reikia žvelgti ne kuriuo nors vienu kampu, o tiesiog kaip į talentingą, įdomų ir labai savitą rašytoją, pelnytai užimantį garbingą vietą tarp XX a. pradžios Vakarų Europos literatūros meistrų³⁰. Komentuodamas svarbiausius Kafkos biografijos faktus, straipsnio autorius pabrėžia gyvenamosios aplinkos ypatumus, Prahos, kaip antrojo pagal didumą Austrijos–Vengrijos imperijos miesto, daugiatautiškumą ir nacionalinius prieštaravimus, rašytojo socialinę izoliaciją, dvilypius santykius su tėvu. Vertėjas ir pabaigos žodžio autorius skaitytoją įveda į *Proceso* daugiaprasmiškumą ir, ieškodamas rakto šiam romanui, teigia, kad „kiekvienas kūrinys yra tam tikras pasaulio modelis – modelis tokio pasaulio, kokį jį mato kūrinio autorius“³¹. Teismo – nesuvokiamos, neaiškios ir neįveikiamos galios – simboliką lemianti niūri ir slogi merdėjančios Austrijos–Vengrijos imperijos atmosfera, nesugebėjimas suderinti valdininko pareigų su rašytojo pašaukimu, nuolat abejojantis, neryžtingas charakteris, taigi istoriniai socialiniai bei biografiniai veiksniai. Nors *Proceso* įvykius Gailius bendresniu požiūriu aiškina kaip „žmogiškąją tragediją – apie susvetimėjimą ir beviltišką žmonių pastangas apsiginti nuo žiaurios ir negailestingos aplinkos“, šiurpią ir vaiduoklišką romano pabaigą jis gana tiesmukiškai susieja su

³⁰ Antanas Gailius, „Francas Kafka“, *Francas Kafka, Procesas*, Vilnius: Vaga, 1981, 256.

³¹ *Ten pat*, 260.

„buržuazinės“ tikrovės egzistavimu, taip pat reiškia įsitikinimą, kad „mums, žvelgiantiems į Kafkos gyvenimą ir kūrybą iš istorinės perspektyvos, nepriimtinas jo pesimizmas, jo neviltingas“³².

Nors pabaigos žodžio žanras nereikalauja griežto moksliskumo, galima daryti išvadą, kad Gailiaus straipsnis yra savita biografinės, socialinės, hermeneutinės ir marksistinės kritikos tendencijų sintezė. Straipsnyje cituojamas kritikas Helmutas Richteris, vienos iš pirmųjų buvusioje VDR išleistų monografių apie Kafką autorius³³, atstovauja maždaug nuo 1960 metų pakitusiems Kafkos kūrybos vertinimams marksistinėje kritikoje – anksčiau matoma negatyviai, ji vėliau dėl neginčijamų estetinių privalumų imama svarstyti palankesne dvasia³⁴.

Vienos iš pirmųjų *Procesui* skirtos lietuviškos recenzijos autorius Juozas Laurušas Kafkos romaną apibūdina kaip knygą apie totalinę žmogaus nelaisvę ir vieną iš tragiškiausių knygų pasaulio literatūroje³⁵. Natūralu, kad lietuvių kritikas, turint omenyje to meto istorinę ir politinę Lietuvos situaciją, pirmiausiai pabrėžia nelaisvės idėją. Kartu atkreipiamas dėmesys į tai, kad dar „prieškario metais“ lietuvių spaudoje atsiradusios Kafkos kūrybos receptijos užuomazgos vėliau nebuvo plėtojamos. Įdomu, kad recenzijos autorius neprimena to fakto, kad austrų modernisto kūriniai sovietinėje erdvėje buvo nepageidaujami, o pateikia, tiesa, įdomų ir taiklų, pasaulio

³² *Ten pat*, 261, 263.

³³ Helmut Richter, *Franz Kafka. Werk und Entwurf*, Berlin: Rütten und Loening, 1962.

³⁴ http://www.kerber-net.de/literatur/deutsch/prosa/kafka/baeume_int.pdf

³⁵ Juozas Laurušas, „Aitri alegorija“, *Literatūra ir menas*, 1982 m. vasario 18, 5.

ir gyvenimo sampratą nusakantį Kafkos kūrybos ir lietuvių literatūros palyginimą: „<...> rašytojo naujai suvoktas, išgyventas ir įprasmintas „pasaulio sielvartas“ liko atokiai nuo tų kelių, kuriuos tiesė lietuvių literatūros kūrėjai. Kokia palaima, kokia nuskausmintą ramybę, lyginant su Kafkos kūryba, padvelkia, pvz., bobulės žodžiai iš V. Krėvės „Antanuko ryto“: „Sopa, anūkėli, visiems sopa.“ Ir vėliau lietuvių literatūra su Kafkos proza beveik nėra turėjusi sąsajų <...>.“³⁶

Laurušas atiduoda duoklę tarybiniam Kafkos kūrybos tyrėjams Borisui Sučkovui, Dmitrijui Zatonskiui, Vladimirui Dneprovui³⁷, nešališkai nurodydamas, kad šie literatūrologai, „išskeldami pagrindinę – humanistinę jo kūrybos dimensiją, visas mistines bei idealistines interpretacijas atmeta ir šio didelio rašytojo objektyvų vertinimą sieja su jo pasaulėžiūra, socialine aplinka ir nacionaline savimone, su konkrečiu istoriniu laiku“³⁸. Tačiau lietuvių kritikui rūpėjo ne nušviesti Kafkos kūrybą tokiu marksistiniu požiūriu (nors minėti rusų kritikai daug vietos skiria ir estetiniam Kafkos pasaulio savitumui), o įsigilinti, kiek tai įmanoma recenzijoje, į imanentinį romano pasaulį, jo atmosferos savitumą, estetiką (kuri esanti, anot recenzento, „iš esmės antiestetiška“) bei poli-

³⁶ *Ten pat.*

³⁷ Sovietinėje Rusijoje apie Kafką intensyviau imta rašyti septintuoju dešimtmečiu, plg. Boris Sučkov, „Mir Kafki“, *Franc Kafka. Roman, novely, pritiči*, Moskva, 1965; Vladimir Dneprov, *Čerty romana XX veka*, Moskva-Leningrad, 1965. Zatonskio mokomoji priemonė *Franc Kafka ir problemy modernizma* (Maskva) buvo išleista 1965 ir 1972 m. Zatonskis yra taip pat straipsnio apie Kafką autorius akademinėje penkiametėje *Vokiečių literatūros istorijoje*. Žr. *Istorija nemeckoj literatury* 5, Moskva: Nauka, 1976, 222–236.

³⁸ Laurušas, *ten pat.*

semantiką. Lietuvių kritikas polemizuoja taip pat su Brodu (kuris buvo pirmasis Kafkos biografas, jo kūrybinio palikimo leidėjas ir aiškintojas) ir paneigia jo išvargą, kad *Procesas* esąs religinė alegorija³⁹. Laurušas taip pat pateikia kitų tyrėjų gana populiarią ir (ypač buvusiose socialistinio bloko šalyse) gają nuomonę, esą romane galima išvelgti autoriaus išpranašautus teroristinės biurokratijos bruožus, o kartu, pasitelkdamas Kafkos citatą, esą plunksna galinti žemės drebėjimus tik registruoti, bet ne pranašauti, tokiam aiškinimui užbėga už akių. Recenzija baigiama dviprasmiu apibūdinimu – autoriaus vertinimu, *Procesas* esąs „be galo aitri imperialistinės civilizacijos alegorija“⁴⁰. Dviprasmiškas todėl, kad aštuntojo dešimtmečio Lietuvos skaitytojas epiteta „imperialistinis“ nebūtinai galėjo taikyti Vakarų sistemai, o jį susieti ir su sovietiniu imperializmu.

Silvestro Gaižiūno *Procesui* skirta recenzija skaitytoją orientuoja labiau į bendrakultūrinius kontekstus. Kafkos romano problematika matoma egzistencialistinėje šviesoje, recenzentas išvengia sąvokų „imperialistinis“ ar „buržuazinis“, susvetimėjimą ir žmogaus pažeminimą traktuoja kaip modernaus pasaulio duotybę: „Tarp Josefo K. „aš“ bei išorinio pasaulio juoduoja praraja, išorinis pasaulis, empirinė tikrovė jam virsta nesuvaldoma, nepažinta pabaisa. Taigi šis F. Kafkos personažas tampa

³⁹ Dar 1948 m. pasirodžiusioje studijoje *Franco Kafkos tikėjimas ir mokymas (Franz Kafkas Glauben und Lehre)* Brodas reiškia mintį, jog *Proceso* autorius, vaizduodamas savo herojaus kančias, kartu apeliuoja į skaitytoją, siekdamas, kad jis sektų dieviškuoju įsakyimu „Mylėk savo artimą taip, kaip patį save“. Cit. pagal: Max Brod, *Über Franz Kafka*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991, 256.

⁴⁰ Laurušas, *ten pat.*

globalinio susvetimėjimo auka, niūriausių susvetimėjimo formų kamuoliu“⁴¹.

Proceso protagonisto klaidžiojimus ir ieškojimus Gaižiūnas sieja su viduramžių legenda apie šventąjį Gralį (tik „F. Kafkos Gralis praradęs bet kokį šventumo nimbą“) bei Richardo Vagnerio „Parsifaliu“ (Titurelio personažu). Ižvalgus ir taiklus yra Kafkos *Proceso* palyginimas su Fiodoro Dostojevskio romanu *Nusikaltimas ir baasmė*, juolab kad šį rusų rašytoją Kafka laikė vienu iš didžiausių savo autoritetų⁴². Gaižiūno recenzija Prahos rašytojo Kafkos kūrinį skatina matyti didžiųjų Vakarų Europos romanų – Manno *Užburtas kalnas* bei Prousto *Prarasto laiko beieškant* – kaimynystėje. Vertintinos recenzento pastangos nurodyti Kafkos romano sąsajas su bendresniais literatūros proceso reiškiniiais, o kartu atskleisti ir jo savitumą. Toli gražu ne savaiminis dalykas tuo metu buvo ir užsiminimas apie šventą Gralį bei krikščioniškuosius idealus.

Blieka paminėti katalikiškame kultūros žurnale „Aidai“ 1984 metais publikuotą (nurodyti tik autoriaus inicialai A. L.) straipsnį „Franco Kafkos ilga kelionė į Lietuvą“. *Proceso* išleidimą lietuvių kalba autorius vadina neeiliniu literatūriniu įvykiu ir pažymi, kad „Kafkos sugrįžimo (į Lietuvą) implikacijos, ypač visos Rytų Europos kontekste, driekiasi ana-

pus literatūros ribų“⁴³. Apžvelgęs (šiam straipsnyje minėtas) Laurušo ir Gaižiūno recenzijas, autorius A. L. bando atsakyti į klausimą, kodėl su šiuo mirusiu rašytoju jau tiek metų grumiasi marksizmo-leninizmo aparatas ir kodėl šis „Trojos arkliu“ vadinamas autorius pagaliau gavo vizą į Lietuvą. Prahos rašytojo poveikį Rytų Europos literatūroms paaiškina, anot A. L., ta aplinkybė, kad Rytų Europos rašytojai, „negalėdami realistiškai aprašyti savo aplinkos, dažnai griebėsi kafkiškų alegorijų, parabolų ir kriptogramų“⁴⁴. Daugelis lenkų, čekų, vengrų ir rusų rašytojų, nesutikdami su oficialiai peršama nuomone, esą Kafka fantastiniais vaizdais rodo „merdinčio buržuazinio pasaulio“ suirutę, šio rašytojo kūrybą suprato kaip giluminės jų pačių aplinkos tikrovės atspindį. Straipsnio autorius pabrėžia Kafkos prozos dvilypumą: joje randame „Austrijos-Vengrijos imperijos biurokratizmo griaučius, atpažįstame ir žmogaus svetimėjimą kapitalistinėje santvarkoje“. Antra vertus, „šiuropiausi Kafkos puslapiai atskleidžia ateisantių nacių ir bolševikų teismų-spektaklių, konclagerių ir masinių žudynių pasaulį“⁴⁵.

Taigi straipsnio autorius, naudodamasis politiniais, sovietinei ideologijai skirtais argumentais, kartu prisilietė prie ir šiais laikais, tai yra XXI a. pradžioje, itin aktualios Kafkos kūrybos recepcijos Rytų Europoje temos⁴⁶.

⁴¹ Silvestras Gaižiūnas, „Kafkiško Gralio paslaptis“, *Pergalė* 3, 1982, 175–176.

⁴² Dieter Lamping, „Kafkas Lektüren“, *Kafka-Handbuch, Leben-Werk-Wirkung*, hrsg. von Manfred Engel / Bernd Auerochs, Stuttgart-Weimar: J. B. Metzler, 2010, 33; Monika Schmitz-Emans, „Kafka und die Weltliteratur“, *Kafka-Handbuch, Leben-Werk-Wirkung*, hrsg. von Bettina von Jagow und Oliver Jahraus, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 284.

⁴³ http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&view=article&id=7460:franco-kafkos-ilga-kelion-lietuv&catid=425:198402&Itemid=483, 1.

⁴⁴ <http://www.aidai>, 3.

⁴⁵ <http://www.aidai>, 4.

⁴⁶ Šios problemos reikšmingumą patvirtina ir 2011 m. lapkričio 24–26 d. Prahoje rengiama mokslinė konferencija „Franz Kafka – Wirkung, Wirkungsverhin-

Prasminga šiuos ankstyvuosius, po pirmojo *Proceso* leidimo pasirodžiusius lietuvių autorių atsiliepimus palyginti su naujesniais vertinimais. Ketvirtojo romano *Procesas* leidimo (Vilnius: Baltos lankos, 2005) proga pasirodžiusiame jaunosios literatūros kritikų kartos atstovo Mantauto Ruzo straipsnyje sudėlioti kiti akcentai – čia jau atsiribojama nuo politinių ar ideologinių rakursų ir plačiau aptariama kafkiškoji absurdo ir transcendencijos samprata. Ruzo nuomone, Kafkos pasaulis nėra „monolitinis absurdas“ ir, nepaisant jo vaizduojamo pasaulio beprasmiškumo ir atšiaurumo, „jame galime rasti akivaizdžių aliuzijų į kitą [t. y. metafizinę, transcendentinę – J. B.] tikrovę“⁴⁷. Tiesa, recenzentas pernelyg kategoriškai ignoroja nuomonę tų kritikų, kurie „įsigudrina kalbėti apie Kafką, kaip radikaliai artikuliuavusį siaubingą mūsų amžiaus dvasią, ar nusipaisto iki tokio lygio, kad pradeda vadinti jį biurokratinės mašinerijos kritiku“⁴⁸. Autorius nemano, „kad antiistorinius Kafkos kūrinius galime redukuoti į tokias banalybes, kaip amžiaus dvasia ar biurokratijos kritika“⁴⁸. Tačiau vargu ar šiuos Kafkos kūrinių problematikos aspektus lengva ranka galima atmesti – atvirkščiai, pastarųjų dešimtmečių Vakarų tyrėjų jie visapusiškai nagrinėjami, ypač Kafkos taip įtaigiai atskleista biurokratijos kritika, rašytojo profesijos (juristo, draudimo nuolaimingų atsitikimų eksperto) sąsajos su kūryba, jos poveikis rašytojo žodynui

---

derung, Nicht-Wirkung“ („Francas Kafka – jo poveikis, kliudymas šiam poveikiui, poveikio nebuvimas“).

⁴⁷ Mantautas Ruzas, „Transcendencijos blyksniai F. Kafkos knygos „Procesas“ absurdo pasaulyje“, *Literatūra ir menas*, 2006 m. liepos 7 d., 21.

⁴⁸ *Ten pat*.

ir vaizdų sistema, gyvenamojo politinio meto refleksijos⁴⁹. Lietuviškos kritikos kontekste naujoviškai nuskamba Kafkos meninio pasaulio lyginimas su Maurice'o Blanchot, Alberto Camus bei Samuelio Becketto pasaulėvaizdžiu. Recenzento požiūriu, šių rašytojų, totalaus visuomenės susvetimėjimo vaizduotojų, kūryboje, palyginti su Kafkos pasauliu, yra kur kas daugiau tuštumos, beprasmybės, niekio. O Kafkos herojai „nėra praradę tikslo, tikslas Kafkos pasaulyje yra, tik jis transcendentinis, skendintis nepasiekiamuose metafiziniuose ūkuose“. Nors Jozefui K., *Proceso* herojui, išsigelbėjimo viltis ir nepasiekiamą, tačiau galbūt ji padedanti tam, „kad išgyventumėm šiaurinio pasaulio absurda“⁵⁰.

Apibendrinant šias apie Kafkos *Procesą* išsakytas nuomones, galima pažymėti, kad, kalbant apie šį rašytoją, kaip esminė problema iškyla (metodinės) nuostatos ir požiūrio į jo kūrybą pasirinkimas. Taip pat akivaizdu, kad visokie kraštutiniai – pernelyg „pritempta“ Kafkos idėjų aktualizacija, arba, atvirkščiai, tariamo antiistoriškumo sureikšminimas, rašytojo kūrybos visumos vaizdą neišvengiamai iškreipia.

Grįžtant į devintąjį dešimtmetį reikia pabrėžti, kad savitraštyje „Literatūra ir menas“ buvo prisimintos 100-sios Kaf-

---

⁴⁹ Plg. Sander Gilman, „Kafka als Beamter“; *Kafka-Handbuch, Leben-Werk-Wirkung*, hrsg. von Bettina von Jagow und Oliver Jahraus, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 109–120; Ulf Abraham, „Kafka und Recht/Justiz“, *ten pat*, 212–223; Koch, Hans-Gerd / Wagenbach, Klaus (Hrsg.), *Kafkas Fabriken*, Marbach a.N.: Marbacher Magazin, 2002; Glišvic, Dušan, *Politik im Werk Kafkas*, Tübingen: Francke Verlag, 1996; Winfried Possner, „Franz Kafkas Einreihungstabelle aufgefunden: Bürokratismus-Kritik aus Erahrung“, *Zeitschrift für Germanistik* 4, 1988, 449–454.

⁵⁰ M. Ruzas, *ten pat*.

kos gimimo metinės. Kafkos recepcijai Lietuvoje daug nusipelnęs Antanas Gailius pirmą kartą lietuviškai prakalbino šio rašytojo filosofines miniatiūras, anot vertėjo, „keliais sakiniais ar keliomis pastraipoms išreiškiančių gilią mintį“ („Tiltas“, „Naujasis advokatas“, „Miesto herbas“, „Bėgantys pro šalį“, „Geležinkelio keleiviai“, „Šakalai ir arabai“)⁵¹.

1988 metais lietuvių kalba publikuotas, vėlgi labai pavėluotai, vieno iš garsiausių rašytojo pasaulėvaizdžio kvintesencija laikomų Kafkos apsakymų „Metamorfozė“ („Die Verwandlung“, pirmą kartą išspausdinta 1915 m. ekspresionistiniame mėnraštyje „Die weißen Blätter“) vertimas⁵². Kafka pristatomas kaip vienas iš įdomiausių ir prieštaringiausių šio šimtmečio beletristų, kartu kažkodėl nurodant 1965 metais Maskvoje išleistą jo kūrybos rinktinę, kurią sudarė romanas *Procesas* ir pluoštas novelių. (Tai skamba tarsi paguodimas, kad lietuvių skaitytojas su Kafkos kūryba iki tol turėjo galimybę susipažinti iš rusiškų vertimų.)

Devintojo dešimtmečio pabaigoje pasirodė ir pirmoji su Kafka susijusi mokslinė publikacija. Nijolės Jurkėnienės straipsnis skirtas komparatyvistinei Kafkos apsakymo „Metamorfozė“ (tiesa, autorė šį tekstą priskiria novelės žanrui) ir Nikolajaus Gogolio (1809–1852) apsakymo „Nosis“ analizei. Abu tekstai aptariami alogizmo – moderniajai literatūrai būdin-

gos meninės raiškos – požiūriu. Tiek Gogolio, tiek Kafkos apsakymuose tikrovės elementai jungiami su fantastiniais, absurdiškais vaizdiniais, veiksmas plėtojamas iš dalies pagal sapno (a)logiką. Nors abu rašytojai gyveno skirtingose epochose ir skirtingomis politinio, socialinio, kultūrinio gyvenimo sąlygomis, tuo metu abiejose šalyse – Rusijoje ir Austrijoje–Vengrijoje – jau buvo prasidėję, autorės teigimu, susvetimėjimo procesai. Jurkėnienė daro prielaidą, kad Gogolis ir Kafka „savo „antiherojuose“ įkūnija individo ir visuomenės konfliktą, lemiamą konkrečių istorinio laikotarpio socialinių aplinkybių“⁵³. Taigi abiejų apsakymų personažai šiuo atveju apibūdinami pagal realizmo literatūrai būdingus vaizdavimo principus (istorinis ir socialinis charakterio determinuotumas). Toliau straipsnio autorė bando atsakyti į klausimą apie alogizmo funkcijas abiejų rašytojų kūrinuose ir teigia, kad Gogolio „Nosyje“ alogizmas kaip viena iš meninės išraiškos priemonių atlieka satyrinę funkciją, o Kafkai alogizmas – „veikiau meninio mąstymo metodas“⁵⁴. Tačiau abiejuose kūrinuose alogizmo principas padedantis išryškinti „mažo žmogaus“ pasaulėjautos tragizmą, visuomenės biurokratėjimo procesą, skatinantį bedvasiškumą, asmenybės niveliaciją, susvetimėjimą. Daroma (tiesa, pernelyg bendra) išvada, kad Kafkos kūryboje alogizmas glaudžiai susijęs su to laikotarpio idealistinės filosofijos vyraujančiomis tendencijomis (omenyje turima Arthuro Schopenhauerio ir Henri Bergsono teorijų poveikis modernizmo li-

⁵¹ Francas Kafka, *Literatūra ir menas*, 1983 m. rugpjūčio 27 d., 10–11.

⁵² Francas Kafka, „Metamorfozė“, *Atodangos. Vertimų almanachas*, Vilnius: Periodika, 1988, 169–198. Vertė Četruskas. Vėliau šio apsakymo vertimas buvo spausdinamas įvairiose Kafkos kūrybos rinktinėse, iš jų knygoje *Šakalai ir arabai. Pasakojimai apie gyvūnus*, Vilnius: Vaga, 1999, 145–202

⁵³ Nijolė Jurkėnienė, „F. Kafkos „Metamorfozė“ ir N. Gogolio „Nosis“: alogizmo principas“, *Literatūra (mokslo darbai)* 1989, 31 (3), Vilnius: Mokslas, 37.

⁵⁴ *Ten pat*, 39.

teratūrai), o Gogolio realistinėje kūryboje alogizmo meninė paskirtis esanti šiek tiek siauresnė – ją rašytojas panaudoja satyri- niam tikslui⁵⁵.

Akivaizdu, kad tokie tipologiniai su- gretinimai visada padeda išryškinti lygina- mų autorių ar kūrinių specifinius bruožus ir verčia gilintis į panašumų ir skirtumų priežastis. Tas faktas, kad remiamasi ir to meto požiūriu senstelijusia (ar nepakan- kama) kritine ir teorine literatūra, autorės atliktą gretinimą šiek tiek menkina, tačiau jos straipsnis vertintinas kaip nepretenzin- gas bandymas į lietuvišką literatūrologijos kontekstą įtraukti tuo metu dar mažai na- grinėtą Kafkos – vieno iš žymiausių XX a. modernistinės prozos kūrėjų – kūrybą.

Beje, šiuolaikinėje kafkologijoje taip pat ieškoma Gogolio ir Kafkos kūrybos sąlyčio taškų. Yra duomenų, kad Kafka skaitė Gogolio laiškus (Kafka buvo aistrin- gas laišku, autobiografijų skaitytojas)⁵⁶. Bandoma išsiaiškinti, ar Kafka yra skaitęs

⁵⁵ Ten pat, 41.

⁵⁶ Ekkehard W. Haring, „Das Briefwerk“, *Kafka- Handbuch, Leben-Werk-Wirkung*, hrsg. von Manfred Engel / Bernd Auerochs, Stuttgart-Weimar: J. B. Metz- ler, 2010, 391.

ir rusų klasiko kūrinius ir ar apsakymas „Nosis“ galėjo turėti įtakos austrų rašyto- jo „Metamorfozei“. Tyrėjų nuomonės šiuo klausimu skiriasi: Markas Spilka, pavyz- džiu, teigia, kad Kafka Gogolio apsakymu kaip galimu šaltiniu nesinaudojo, o vieno iš žymiausių Kafkos biografijos ir kūrybos tyrėjų Hartmuto Binderio nuomone, „No- sis“ turėjo tiesioginę įtaką „Metamorfo- zei“ – abiejuose kūriniuose iracionalūs ir fantastiški dalykai taip integruojami į fik- cijos pasaulį, tarsi jų bendras buvimas būtų savaimė suprantamas dalykas⁵⁷.

Po 1990 metų straipsnių apie Kafką pa- sirodė aukštųjų mokyklų darbuose, studijų knygoje, kituose leidiniuose⁵⁸. Tačiau jų aptarimas jau peržengtų šiame straipsny- je nubrėžtas Kafkos recepcijos Lietuvoje chronologines ribas.

⁵⁷ Žr. Sandra Poppe, „Das mittlere Werk“, *Kafka- Handbuch, Leben-Werk-Wirkung*, hrsg. von Manfred Engel / Bernd Auerochs, Stuttgart-Weimar: J. B. Metz- ler, 2010, 165.

⁵⁸ Straipsnio autorės publikacijų sąrašas apie Kafką išspausdintas žurnale *Lietuva ir Čekija*, 2002, 2–4, 53. Naujai (vertimo kokybė čia nebus aptariama) ši apsa- kymą į lietuvių kalbą pavadinimu „Persimainymas“ iš- vertė Striauka. Žr. Francas Kafka, *Pataisos kolonijoje*, Kaunas: Europa, 1994, 54–94.

ZUR REZEPTION DES SCHAFFENS VON FRANZ KAFKA IN LITAUEN (1939–1989)

Jadvyga Bajarūnienė

Z u s a m m e n f a s s u n g

In diesem Beitrag werden die Eigentümlichkeiten der Rezeption des Schaffens von Franz Kafka in Litauen von 1939 bis 1989, d.h. von dem letzten Jahr der Unabhängigkeit an bis zum Vorabend der Wiederherstellung des unabhängigen Litauen überblickt. Das erste Werk von Kafka (die Erzählung „Die Abweisung“) erschien auf Litauisch 1939, danach wurde aber die Veröffentlichung von Kafkas Schriften

für eine lange Zeit unterbrochen, da Kafka, wie auch andere westeuropäische Modernisten, als Dekadent, das heißt, dem sozialistischen Selbstbewusstsein als schädlich, betrachtet wurde. Den Beginn der Kafka-Rezeption im Sowjetlitauen markiert die Veröffentlichung der Erzählung („Ein Hungerkünstler“, 1965). Dieses Jahrzehnt war wegen der einsetzenden Libe- ralisierungprozesse für die Wirkung von Kafka in

Litauen relativ günstig (1968 erschien auf Litauisch das Oklahoma-Fragment aus dem Roman „Der Verschollene“ sowie ein Kommentar zu Kafkas Briefen an Milena. Jedoch war der Prozess der Verbreitung von Kafkas Schaffen in Litauen, besonders in den 70er Jahren, unsystematisch, auch wurde der Prager Dichter unterschiedlich, widersprüchlich und tendenziell bewertet – mal wurde er als ein pessimistischer und somit der „sozialistischen“ Welt fremde Autor gesehen, mal als ein Kritiker der kapitalistischen Gesellschaft akzeptiert. Eines der Hauptwerke von Kafka, der Roman „Der Prozess“ wurde ins Litauische erst 1981 übersetzt. Ebenso mit Verspätung konnten

die litauischen Leser Kafkas bekannte Erzählungen „Das Urteil“ (lit. 1977), „In der Strafkolonie“ (lit. 1981) sowie „Die Verwandlung“ (lit. 1988) lesen.

Erst mit der Wiedererlangung der Unabhängigkeit konnte sich der Prozess der Kafka-Aneignung ohne Hindernisse gestalten. Die bekanntesten Erzählungen und Romane wurden mehrmals verlegt, es erschienen neue Übersetzungen z.B., „Der Verschollene“ (lit. 1997), „Tagebücher 1910–1923“ (lit. 2011) und andere. In wissenschaftlichen und Kulturzeitschriften, in begleitenden Artikeln zu verschiedenen litauischen Ausgaben wurde Kafkas Schaffen und Persönlichkeit ausführlich besprochen und analysiert.

Gauta 2011 10 25
Priimta publikuoti 2011 11 22

Autorės adresas:
Vokiečių filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5 LT-01513
El. paštas: j.Bajaruniene@gmail.com